

З ДОСВІДУ БІОГРАФІСТИКИ

УДК 72.007+929 (477)

*Марія Іллівна ГОНЧАРЕНКО,
науковий співробітник Інституту мистецтвознавства,
фольклористики і етнології імені М. Т. Рильського НАН України,
кандидат архітектури (Київ)*

БІОГРАФІЧНІ СЛОВНИКИ ХУДОЖНИКІВ УКРАЇНИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ

У статті йдеться про критерії добору, схеми та принципи побудови біографічних статей із досвіду підготовки регіональних, тематичних і узагальнюючих словників художників України, починаючи від 1920-х рр. Наголошується на потребі створення поряд із існуючим типом словників, свого роду zip-архівів накопиченої біографічної інформації, нового типу словників, коли біографічні статті як окремі мікроісторії розташовуються не за усталеним алфавітним принципом, а за певною ідеєю, скажімо, за різного типу хронологією, школами тощо.

Ключові слова: біографія, критерії добору, схема статті, мікроісторія, типи словників.

In article there is a speech about criteria of selection, schemes, and principles of construction of biographic articles from experience of preparation of regional, thematic and generalising dictionaries of artists of Ukraine beginning from 1920 th. The requirement of creation near to existing type of dictionaries, some kind of zip-archives of the saved up biographic information, new type of dictionaries when biographic articles as separate microstories settle down not by the settled alphabetical principle, and according to certain idea - for example: on chronology and schools of thought etc.

Key words: the biography, criteria of selection, article scheme, microhistory, types of dictionaries.

В статье речь идет о критериях отбора, схемах и принципах построения биографических статей из опыта подготовки региональных, тематических и обобщающих словарей художников Украины, начиная от 1920-х гг. Отмечается потребность создания рядом с существующим типом словарей, своего рода zip-архивов накопленной биографической информации, нового типа словарей, когда биографические статьи как отдельные микроистории располагаются не по устоявшемуся азбучному принципу,

а согласно определенной идее, например, по различным типам хронологии, по школам и тому подобное.

Ключевые слова: біографія, критеріи отбора, схема статті, мікроісторія, типи словарей.

Словники художників України належать до галузевих науково-біографічних видань енциклопедичного типу. Це обумовлює їхню структуру, вимоги до викладу життєпису та творчого доробку митців. І завжди Словники є присутньо ретроспективними виданнями, на відміну від каталогів виставок, альбомів-каталогів тощо.

Основним критерієм добору конкретних персоналій митців у Словниках визначається їхня належність до мистецького життя України, незалежно від національності, політичних уподобань і культурної ідентифікації, місця проживання. Такий критерій ґрунтується на засадах цілісності українського поліетнічного та полікультурного простору. Він був висловлений ще Федором Ернстом 1921 р. у статті з приводу організації роботи Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України при УАН [2] і нині, по стількох роках, це формулювання є актуальним і справедливим. Варто процитувати фрагмент із цієї статті: «... До словника мають увійти біографії діячів (усіх національностей), що жили на Україні, починаючи від найдавніших часів аж до наших днів, і по всіх обсягах людської діяльності. Таким чином Словник дасть біографії всіх діячів національно-українських: українців по народженню при умові, коли їхня діяльність мала зв'язок із Україною; українців по місцю народження та з походження, якщо їхня діяльність і не була зв'язана з Україною, але мала характер першорядний; діячів російських, польських, єврейських та інших, якщо діяльність їх впливала на діяльність українських діячів і історію України; діячів, що часом жили на Україні (головним чином, наукові діячі, адміністратори й т. и.) при чому розробляється переважно цей момент їхньої діяльності, а всі інші періоди життя — побіжно; чужоземних діячів, що ніколи не жили на Україні — якщо їхні праці торкалися українознавства.

У повному своєму складі Словник має дати повну бібліографію по українознавству та біографічні нариси як усіх діячів українських у національному розумінні цього слова,

так і усіх діячів, що жили на території України, розуміючи під нею Україну Лівобережну, Правобережну, Галичину, Угорщину, Буковину, Слобожанщину, т. зв. Новоросійський край, Кубань, Кавказ, Туркестан, Сибір, Канаду та інші місцевості, де жив або живе тепер український нарід. Таким чином Словник, з одного боку, має виявити все те, що дав для культури український нарід у всіх галузях людської діяльності, з другого — дати місце всім діячам, що працювали на Україні, незалежно від того, чи їхня діяльність була корисною, чи шкідливою для України. ... Сюди (ред. — до діячів мистецтва) належать біографії діячів театру на Україні (українського, російського, польського, єврейського і т. ін.), а також чужих театральних діячів (італійців, французів, німців, росіян), якщо вони більш-менш довго працювали на території України. Діячі музики і танку — від компоністів до кобзарів і лірників, актори як першорядних, так і провінціальних та поміщицьких кріпацьких театрів і т. д. Меценати, що витрачали багацько коштів на мистецтво, будували розкішні палаци, церкви, садиби, підтримували мистців, заводили театри, музичні капели; колекціонери й аматори мистецтва. Старі «мурарські майстри», архітекти та інженери, як що їхня діяльність носила більш-менш видатний або художній характер. Іконописці, малярі, мініатюристи, графіки, декоратори — при тій самій умові, або коли виставляли свої праці на виставках. Скульптори, медаляри, сніцарі, діячі народного та прикладного мистецтва — різьбарі, діячі в галузі кераміки (порцеляни, фаянсу, видатні гончарі), художньої меблі, скла, тканини, виробів по металу (майстри ліярництва, золотарі, ювеліри). Штихарі по дереву, міді, каменю та діячі художнього друку. Історики мистецтва, археологи, художні критики, музейні діячі. Збирати матеріяли по такому широкому програму при сучасних умовах ... досить важко. Через це Комісія звертається до всіх, кому близькі інтереси української науки та культури, з проханням допомогти в справі збирання цих відомостів, не соромлячись розмірами, формою або мовою цих повідомлень або матеріалів. Бажано в кожному культурному центрі збирання відомостів про діячів як давніх (померших), так і сучасних (у формі автобіографій або нарисів діяльності), хоч-би в формі журнальних та газетних вирізок, портретів, офіціальних формулярів то-що» [2, с. 152–153].

На сьогодні в Україні напрацьовано доволі великий масив біографічних довідникових видань, присвячених художникам, які умовно можна розподілити на регіональні [4; 6; 8; 9; 11; 19; 22; 24–27; 29], тематичні [1; 13; 12] та узагальнюючі. Зупинимося на чотирьох узагальнюючих словниках як таких, що увібрали досвід і матеріали попередніх різноманітних довідкових біографічних видань про митців і мистецтвознавчих досліджень.

Практично першим таким є «Словник художників України» (далі – СХУ), виданий 1973 р. Головною редакцією УРЕ, що став значною культурною подією [18]. СХУ ґрунтувався, переважно, на матеріалах шеститомної «Історії українського мистецтва» [3] та розглядався укладачами як її логічне доповнення. Він містив біографічні довідки окремих раніше не згадуваних митців (зокрема і в УРЕ [20]) із м'яким формулюванням особливостей їхньої творчості. При його укладанні було використано досвід підготовки та матеріали загальних енциклопедій («Української Радянської Енциклопедії» [20], «Українського Радянського Енциклопедичного Словника» [21] та мистецтвознавчих публікацій і монографічних досліджень. Так, практично повністю до СХУ увійшли відомості одного з перших в Україні видань, яке можна віднести до біографічних, – «Матеріали до словника українських граверів» Павла Попова [15] та його ж «Матеріали до словника українських граверів. Додаток І» [16]. Інформація у цих двох книгах, як зазначається у передмові до однієї з них: «кількісно переважає увесь раніш відомий матеріал, що до України відноситься» [16, с. 4]. Видані Українським науковим інститутом книгознавства, вони, як зазначає автор, були значним доповненням як нових персоналій граверів, так і уточненням практично всіх матеріалів стосовно України, що були вміщені в уже посмертну працю Д. Ровинського «Подробный словарь русских граверов XVI–XIX вв.» [17], що вважалася найґрунтовнішим дослідженням про вітчизняних граверів¹.

Також при підготовці СХУ були використані такі значущі видання, як: Ф. Ернст «Українське малярство XVII–XX сторіч. Провідник по виставці» (К., 1929); В. Січинський «Історія українського граверства XVII–XVIII століття» (Л., 1937); В. Касіян, Ю. Турченко «Українська радянська графіка» (К., 1957); Я. П. Затенацький «Український радянський

¹ Павло Попов зробив йому посвяту [15, с. 1].

живопис» (К., 1958); Б. С. Бутник-Сіверський «Советский плакат эпохи гражданской войны. 1918–1921» (М., 1960); П. М. Жолтовський «Словник-довідник художників, що працювали на Україні в XVI–XVIII ст.» (К., 1963); П. О. Білецький «Український портретний живопис XVII–XVIII ст. Проблеми становлення і розвитку» (К., 1968); М. М. Кубанська-Попова «Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник. Стародруки XVI–XVIII ст.: Каталог» (К., 1971) та ін. Використані були також довідникові російські видання дореволюційного та радянського часу, зокрема: «Художники народов СССР: Биобиблиографический словарь» (М., 1971–72).

Словник містить майже 2,5 тисячі персоналій митців українського образотворчого, декоративно-вжиткового мистецтва й архітектури від найдавніших часів до нашого часу. Статті побудовані за однією визначеною схемою. З літератури наводяться лише публікації безпосередньо про даного митця, його альбоми та каталоги персональних виставок.

Наступним виданням став підготовлений видавництвом «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана словник енциклопедичного типу «Митці України» [12]. Він містить уже близько п'яти тис. коротких біографічних довідок про художників, майстрів народного мистецтва, архітекторів, режисерів й акторів театру та кіно, диригентів і балетмейстерів, артистів естради та цирку, кобзарів, письменників, драматургів, сценаристів, дослідників історії мистецтв. У частині щодо майстрів образотворчого мистецтва цей словник багато в чому базується на «Словникові художників України», про що сказано у передмові, та матеріалах сучасних йому мистецтвознавчих досліджень й енциклопедичних довідників зразка «Київ» [5], «Чернігівщина» [30], «Полтавщина» [14] тощо. Характер і тип біографічної довідки принципових змін у порівнянні з СХУ не має.

В основу наступного біографічного довідника «Мистецтво України» [10] покладено, як зазначає редакція, біографічний довідник «Митці України» [12]. Кількість його статей зросла до 6,5 тис., насамперед, за рахунок персоналій українських митців, які здобули за цей час визнання та були відзначені почесними званнями, нагородами та преміями, а також персоналій про українських митців зарубіжжя. Статті мають ту саму схему та принципи викладу, що і в попередньому виданні. Назвою статті є прізвище, ім'я та по-батькові митця.

Дати життя вказано за новим і (за потреби, якщо достеменно відомо) старим стилем; географічні назви подано згідно відповідного часові адміністративного поділу та написання (водночас, наводиться також і сучасна назва); історично важливим є зазначення тогочасних назв навчальних закладів, організацій, де працював митець, почесних звань, премій тощо. Як і в попередньому довідникові, бібліографія про митця обмежена лише персональними публікаціями про автора.

Близьким до нас за часом є видання, упорядковане М. Г. Лабінським — «Художники України: Енциклопедичний довідник» [28]. Він містить «близько 4 тисяч статей про живописців, скульпторів, графіків, народних майстрів, мистецтвознавців — від найдавніших часів до сьогодення» [28, с. 5].

До слова сказати, ІМФЕ НАН України нині готує багатотомний «Словник художників України. Майстри образотворчого мистецтва». При розширенні лише кількісно та географічно джерелознавчої бази, його перший том, що обіймає лише літери А–В, вже містить близько 1100 статей. У їхню основу покладена розроблена авторською групою загальна схема, що є доволі умовною структурою біографічної статті та ні в якій спосіб не має на меті обмежити автора в інтерпретації біографічного матеріалу, власній манері викладу, лише задати зовнішню форму та розташування блоків інформації та композиції самого тексту. Авторський колектив принципово уникає критерію добору імені за оцінкою вкладу митця та не орієнтується на такі його визначення як «значний», «великий», «знаменитий», «відомий». Таким чином, є можливість якомога більше включити маловідомих і свого часу замовчуваних, табуйованих із різних причин (переважно політичних) митців, тим самим глибинніше персоніфікуючи мистецьке поле України.

Маємо надію, що такий підхід дасть змогу підготувати якісно інший біографічний Словник, матеріали якого дадуть можливість розмірковувати над створенням різного типу історій вітчизняного образотворчого мистецтва. Проте, і цей Словник у своїй принциповій структурі залишається подібним до виданих раніше, уже адаптованих нашою свідомістю як єдино можливий і затребуваний стереотип структури словникових енциклопедичних видань.

Не применшуючи ваги таких словників і потреби в них, наразі відчутна потреба в біографічних словниках іншого

типу — коли вони розгортатимуть історію розвитку мистецького процесу в персональних мікроісторіях, поставлених не за абеткою, а за певною ідеєю, скажімо, за мистецькими школами, хронологією тощо. Хронологія теж може мати кілька принципів: за століттям, за датою народження чи отримання мистецької освіти тощо. Такий принцип побудови матеріалу дає можливість персоніфікувати та розгорнути в часі мистецький процес в Україні від найдавніших часів. Це, власне, потребує більш глибокого та тотального підходу до наукових біографічних досліджень, коли і найдрібніша просопографічна деталь є важливою. І тут слід бути готовим до деміфологізації ролі окремих персон у культурі, до надання персоні її справжнього масштабу.

Такого типу словник є на часі, він стає вже не просто довідником, свого роду зір-архівом накопиченої інформації, а персоніфікованою історією в усій своїй глибині та широті, з поверненням культурі її великих і скромних діячів — «ось він і настав, цей найвищий час, повернути йому (народові — М. Г.) його історію, його мову, його культуру» [7, с. 27].

1. Днепропетровск : архитекторы [Текст] / под общ. ред. Н. Н. Кондель-Перминовой. — К. : Изд. дом А+С, 2006. — 295 с.
2. Ерст, Ф. Збірання відомостей про діячів українського мистецтва [Текст] / Ф. Ерст // Зб. секції мистецтв — К., 1921. — Вип. 1. — С. 150-152.
3. Історія українського мистецтва [Текст] : в 6-ти т. / АН УРСР. — К. : Гол. ред. УРЕ, 1966-1968. — Т. 1-6.
4. Кейван, І. Українські мистці поза Батьківщиною [Текст] / І. Кейван. — Едмонтон; Монреаль, 1996. — 228 с.
5. Київ [Текст] : енцикл. довідник / за ред. А. В. Кудрицького. — К. : Гол. ред. УРЕ, 1981. — 736 с.
6. Книга творчості українських мистців поза Батьківщиною. — Філадельфія : Видавець «Нотатки з мистецтва», 1981. — 512 с.
7. Костенко, Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала [Текст] : лекція, прочитана в Нац. ун-ті «Києво-Могилянська академія» 1 вересня 1999 р. / Л. Костенко. — К. : Вид. Дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. — 32 с.
8. Крымскотатарские художники конца XIX — нач. XX вв. [Текст] / авт.-сост. И. Заатов. — Симф., 2008.
9. Крымскотатарские художники [Текст] : биобиблиогр. словарь / сост. Э. Черкезова. — Симф., 1999. — 68 с.
10. Мистецтво України [Текст] : біогр. довідник / упоряд. : А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський — К. : УЕ ім. М. П. Бажана, 1997. — 700 с.

11. Мистецтво української діаспори [Текст] / редкол. О. Федорук (голов. ред.) та ін. – К. : Тріумф, 1999. – 382 с. – (Повернуті імена ; вип. 1).
12. Митці України [Текст] : енцикл. довідник / упоряд. : М. Г. Лабінський, В. С. Мурза ; за ред. А. В. Кудрицького. – К. : УЕ ім. М. П. Бажана, 1992. – 848 с.
13. Подписи и монограммы художников Украины [Текст] : справочник / под общ. ред. Б. В. Гринева, О. И. Даниленко. – Х. : Ин-т монокристаллов, 2007. – Т. 1. – 288 с.
14. Полтавщина [Текст] : енцикл. довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К. : УЕ ім. М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.
15. Попов, П. Матеріали до словника українських граверів [Текст] / П. Попов. – К. : Укр. наук. ін-т книгознавства, 1926. – 140 с.
16. Попов, П. Матеріали до словника українських граверів [Текст] Додаток 1 / П. Попов. – К. : Укр. наук. ін-т книгознавства, 1927. – 34 с.
17. Ровинский, Д. А. Подробный словарь русских гравированных портретов [Текст] / Д. А. Ровинсий. – СПб. : Тип. Акад. наук, 1889. – Т. 1-2.
18. Словник художників України [Текст] / редкол. М. П. Бажан (відп. ред.) [та ін.] ; АН УРСР. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1973. – 291 с. : іл.
19. Столярчук, Б. Митці Рівненщини [Текст] : енцикл. довідник / Б. Столярчук. – Рівне : Ліста, 1997. – 366 с.
20. Українська радянська енциклопедія [Текст] : в 16 т. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1959-1964. – Т. 1-16.
21. Український Радянський Енциклопедичний Словник [Текст] : у 3 т. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1966. – Т. 1-3.
22. Художники Закарпаття [Ізоматеріал]. – К. : Мистецтво, 1961. – 120 с.
23. Художники и архитекторы Богом данной [Ізоматеріал] : альбом-справочник. – Феодосия, 2008. – 66 с.
24. Художники Києва [Текст] : живопис, графіка, скульптура, декоративно-прикладне мистецтво : творчо-біогр. довідник. – К. : Імпрез, 2000. – Вип. 1. – 200 с.
25. Художники Прикарпаття [Ізоматеріал] : альбом : живопис, скульптура, графіка, декоративно-прикладне мистецтво. – К. : Мистецтво, 1989. – 238 репр.
26. Художники радянської Львівщини [Текст] : бібліогр. покажчик. – Л. : Наук. б-ка ім. В. Стефаніка, 1980. – 353 с.
27. Художники Сумщини [Ізоматеріал] : альбом Сумськ. орг. Нац. спілки худ. України. – Суми : Собор, 2006. – 160 с.
28. Художники України [Текст] : енцикл. довідник / упоряд. М. Лабінський. – К. : Інтертехнологія, 2006. – Вип. 1. – 640 с.
29. Художники Харкова [Текст] : довідник. – Х. : Прапор, 1967. – 176 с.
30. Чернігівщина [Текст] : енцикл. довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К. : УЕ ім. М. П. Бажана, 1990. – 1008 с.

Гончаренко М. І. Біографічні словники художників України: досягнення та можливості.

Ключові слова: біографія, критерії добору, схема статті, мікроісторія, типи словників.

Розкрито критерії добору, схеми та принципи побудови біографічних статей у галузевих науково-біографічних виданнях енциклопедичного типу (на прикладі словників художників України). Узагальнено досвід підготовки регіональних, тематичних і узагальнюючих словників художників України за період із 1920-х рр. XX ст. до перших десятиліть XXI ст. Наголошено на потребі створення поряд із існуючим типом словників, свого роду zip-архівів накопиченої біографічної інформації, нового типу словників, коли біографічні статті як окремі мікроісторії розташовуються не за усталеним алфавітним принципом, а за певною ідеєю, скажімо, за різного типу хронологією, школами тощо.

Goncharenko M. I. The biographic dictionaries of the Ukrainian painters: achievements and possibilities.

Key words: biography, selection criteria, article scheme, micro-history, dictionary types.

The following is discovered: selection criteria, schemes and principles of the creating biographic articles in the field science-biographic publications of the encyclopedia type (on the example of the Ukrainian painters). The work generalizes experience of the preparation of district, thematic and presumptive dictionaries of Ukrainian painters, starting from the 1920-s of the XX and till the first decades of the XXI century. It is emphasized on the need to create nearby the existent dictionary type a sort of zip-archives of the gathered bibliographic information, new dictionary types when biographic articles as separate micro-histories are stationed not according to the existent alphabetical principle but to particular idea let's say to the different chronological type, school etc.

Гончаренко М. И. Биографические словари художников Украины: достижения и возможности.

Ключевые слова: биография, критерии отбора, схема статьи, микроистория, типы словарей.

Раскрыты критерии отбора, схемы и принципы построения биографических статей в научно-биографических изданиях энциклопедического типа (на примере словарей художников Украины). Обобщён опыт подготовки региональных, тематических и обобщающих словарей художников Украины за период с 1920-х гг. XX в. до первых десятилетий XXI в. Отмечается потребность создания рядом с существующим типом словарей, своего рода zip-архивов накопленной биографической информации, нового типа словарей, когда биографические статьи как отдельные микроистории располагаются не по устоявшемуся азбучному принципу, а согласно определенной идее, например, по различным типам хронологии, по школам и тому подобное.